

Інна Сорока,

студентка 4 курсу

ННІ філології та журналістики.

Науковий керівник: **В. М. Титаренко,**

кандидат філологічних наук, доцент.

Конфесійна лексика в пам'ятках північноукраїнських земель XVI – XVII ст.

У статті розглянуто лексико-семантичні варіанти конфесійної лексики в пам'ятках північноукраїнського ареалу XVI – XVII ст.

Про повноцінний розвиток мови свідчить насамперед її реалізація та функціонування в усіх сферах людського буття. В українському мовознавстві традиційно виділяють 5 стилів: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний. Але поряд із ними існує ще один стиль, який обслуговує релігійні потреби як окремої людини, так і всього суспільства. Це – конфесійний стиль (суттєві ознаки сформувалися переважно за часів Київської Русі, активно розвивався в XVI – XVII ст.) Поряд із цією назвою вживається низка ідентичних термінів: **богословський стиль, сакральний стиль, релігійний стиль, священна мова, свята мова, культова мова** тощо.

Головні конститутивні ознаки конфесійного стилю: урочистість і піднесеність як стилістичні доміанти, благозвуччя, символізм та стійкість (стандартність) стильової норми. До основних мовних стильових засобів конфесійного стилю належить маркована лексика. Конфесійний стиль сучасної української літературної мови зберігає основні риси класичної сакральної мови: урочистість, канонічність словоформи конструкцій, сталість жанрів (Біблія, Євангеліє, проповідь, молитва, псалом) тощо [5, с. 10].

Мовлення в межах конфесійного стилю, або конфесійне мовлення, обслуговує культово-професійні потреби священнослужителів – дияконів, священників, єпископів, інших духовних осіб, а також (дещо менше) парафіян, тих, хто вірить у Бога. Розмовно-мовленнєву основу стилю становить Біблія.

«Найповніше конфесійний стиль виявляється в богослужінні. Завдяки цьому його первісна форма – писемна – стала й усною. По-особливому і меншою мірою цей стиль реалізується в проповідях» [там же, с. 19].

Церковне життя України наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. відзначалося доленосними зрушеннями. Вістря загарбницької політики Речі Посполитої щодо українських земель було спрямоване проти духовного осереддя українців – православної церкви. Утрата після Берестейської унії вищої православної ієрархії прирікала церкву на поступове згасання та вимирання. Та сумна доля православної церкви не залишила байдужими українців. На захист батьківської віри стали представники всіх верств українського народу. Згуртовані навколо ідеї відродження Української православної церкви, українці домоглися відновлення православної ієрархії. Відроджена церква стала основою культурного життя України. Релігійна полеміка дала могутній поштовх розвитку національного письменства. Скрізь в Україні закладалися друкарні й школи, відбудовувалися храми. Тоді ж було засновано Києво-Могилянську академію, якій судилася доля найславетнішого університету на східнослов'янських землях (формально статус університету за «Могилянкою» було визнано в 1658 р. на підставі Гадяцького договору). Впровадження в церковне життя живої мови народу сприяло формуванню української літературної мови на народній основі [там же, с. 45].

Важливим наслідком церковноосвітнього руху в Україні було формування інтелектуальної еліти – плеяди видатних богословів, письменників, учених. Поширення їхніх ідей про «Київ – другий Єрусалим» сприяло розгортанню національно-визвольної боротьби. Виховна діяльність священників гуртувала навколо визвольних ідей народний загаль.

У контексті дослідження конфесійної лексики неоціненним джерелом виступають житомирські актові матеріали та «Ключ царства небесного» Г. Смотрицького, оскільки аналізована в статті група лексики в цих текстах спеціально не досліджувалася.

Книга «Ключ царства небесного» (підготували до видання В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук) є першим в Україні окремим виданням творів знаного українського культурно-освітнього діяча, письменника-полеміста, ректора Острозької академії Г. Д. Смотрицького. До книги увійшли: присвята Олександрові Костянтиновичу Острозькому, звернення «До народовъ рускихъ, короткая а пилная предмовка» і два полемічні трактати.

Книга Г. Смотрицького – це перше друковане видання не церковнослов'янською, а українською літературно-писемною мовою в нашій країні. Містить цінний матеріал для дослідження української мови другої половини XVI ст. Складається із факсимільної копії острозького видання 1587 року, метаграфованого тексту, покажчика слів та словоформ, списку різночитань, мовознавчого дослідження (ГС, с. 4). Лексичний рівень пам'ятки раніше не був проаналізований.

Безцінними пам'ятками української мови є актові книги, текстовий матеріал залишив дослідникам історії не тільки чітку соціальну та економічну структуру життя, але й відкрив багато цікавого у світогляді та взаємовідносинах давніх українців. Актові книги стали в дечому продовженням літописної традиції, адже сюди стікалися всі новини краю: судові справи, нотаріальні свідчення, оформлювалися різноманітні майнові угоди, фіксувалися присяги, надходили урядові ухвали та привілеї, і навіть занотовувалися природні явища (як-то комети). Окрім усього, актовий матеріал відкриває цінні відомості з питань генеалогії, адже саме тут фігурує велика кількість імен так чи інакше причетних до різноманіття справ рідних теренів.

У статті пропонуємо класифікацію конфесійної лексики за такими лексико-семантичними групами (за В. В. Німчуком [3, с. 130]):

- 1) назви біблійних осіб та церковно-міфологічних постатей;
- 2) назви служителів релігійного культу та офіційних звань та чинів церковної ієрархії;
- 3) назви церковних організацій, богослужбових приміщень та предметів церковного вжитку;

4) назви понять пов'язаних із релігійним ученням, назви людей за їх ставленням до церкви;

5) назви церковних свят;

6) назви релігійних книг;

7) штампи та фразеологізми церковного походження.

У пам'ятці «Ключ царства небесного» Г. Смотрицького вживаються кілька **назв біблійних осіб та церковно-міфологічних постатей**. Найвже давнє спільно-слов'янське слово *бо^е* (ГС, с. 27) 'верховна істота, що створила світ і керує ним'. Подекуди трапляється слово *господь* (*g^odu* (ГС, с. 26)); на думку дослідників, праслов'янське утворення на базі форми *ghostipotis*, первісна назва хазяїна дому, що згодом стала титулом бога [3, с. 131]. Трапляється також назва 'триєдиного божества' – *тройца* (ГС, с. 39), у якій, згідно з християнським вченням, сполучається три іпостасі: богъ отецъ, сынъ божий та святий духъ (*яко же сынъ ѿ^mцу и св^oтому д^oху* (ГС, с. 40)).

Серед назв церковно-релігійних істот у пам'ятці «Ключ царства небесного» Г. Смотрицького трапляються вживані й досі слова *ан^oгль* (ГС, с. 46) 'створені Богом безтілесні надприродні істоти, що повідомляють людям його волю' та *сатана* (ГС, с. 42) 'уявна надприродна істота, яка у віруваннях є уособленням злого начала', остання лексема походить із давньоєврейського *sātān* 'ворог' [3, с. 131]. У пам'ятці вживається також лексема *дияволь* (ГС, с. 14) 'наклепник', що запозичена з грецької через посередництво старослов'янської мови [ЕСУМ 2, с. 81].

В аналізованих пам'ятках представлені **назви різних християнських святих**, наприклад, апостолів, великомучеників, божих угодників і под. Сюди віднесли насамперед субстантивований прикметник *святий* (*св^oты^и*) (*Але в чом хто св^oты^m*) (ГС, с. 7), що виступає в значенні 'праведний, непорочний' [3, с. 131]. Проте найчастіше слово *святий* уживається в сполучі з іменниками, наприклад: *д^oху св^oтому* (ГС, с. 6), *ц^oрковъ св^oтаа* (ГС, с. 8), *св^oтого кр^oщніа* (ГС, с. 14) та ін. Часто вживаним є слово *апосто^л* (ГС, с. 14), яке

запозичене через старослов'янську мову з грецької (гр. *apostolos* 'посланець') [ЕСУМ 1, с. 80].

Серед церковних святих є такі імена: *Моїсеї* (ГС, с. 37), *Петрѣ блаже^нны^и* (ГС, с. 26), *патріа^рха нашего Авраама* (ГС, с. 27), *Генадіа патріярха* (ГС, с. 47), *Соломонъ* (ГС, с. 9) та ін.

Також у пам'ятках наявні назви таких біблійних істот як *ра^иського зміа* (ГС, с. 24), *пекє^лного во^лка* (ГС, с. 24).

Слова, що вказують на служителів релігійного культу, збереглися переважно й досі. Більшість із них належить до давньокиївських запозичень з грецької мови: *єпископъ* (ГС, с. 17) (гр. *episkopos* 'наглядач, хоронитель; глава християнської громади' [ЕСУМ 2, с. 181]); *св^ищє^нникъ* (ГС, с. 28) 'служитель культу православної церкви, за саном середній між дияконом і єпископом'; *патріа^рхъ* (ГС, с. 27) 'духовний сан верховних ієрархів у ряді християнських церков' [ЕСУМ 4, с. 316]; *пип* (ГС, с. 60) 'служитель релігійного культу' [ЕСУМ 4, с. 411]. Згадуються **імена грецьких церковних учителів**: *Василіа Великого*, *Григоріа Богослова*, *Іоа^нна Златоустаго*, *Аданасіа*, *Кирила Да^маскіна* (ГС, с. 17). Наявне слово *пасты^р* (ГС, с. 23) (старослов'янське *пастырь* 'пастух, духовний наставник') [ЕСУМ 4, с. 311].

Назви церковних організацій, богослужбових приміщень та предметів церковного вжитку теж наявні в досліджуваних пам'ятках. На означення православного богослужбового приміщення вживається слово *цє^рковъ* (АЖГУ 1635, с. 60). У пам'ятці «Ключ царства небесного» Г. Смотрицького трапляються похідні слова від слова *цє^рковъ* (ГС, с. 17), наприклад прикметник *цє^рковный*, що виступає в ролі означення до назв тих чи інших предметів, осіб і вказує на їх приналежність церкві: *кола цє^рковныє* (ГС, с. 36), *слуги ц^ирковныє* (ГС, с. 34), *сто^лны цє^рковныи* (ГС, с. 26), *кни^г цє^рко^вных* (ГС, с. 60) і тощо. В окремих випадках паралельно зі словом *цє^рква* вживається його книжний старослов'янський синонім *хра^м* (ГС, с. 6). Наявне в пам'ятці й слово *костє^л* (ГС, с. 18) (від лат. *castellum* 'богослужбове приміщення християн римсько-католицького обряду') [3, с. 133].

На позначення внутрішніх атрибутів церкви вживалися слова: *олтарь* (АЖГУ 1635, с. 60) (лат. *alta ara, altare* – 'високий жертовник' [3, с. 133]); *престоль* (ГС, с. 13) 'особливо освячений чотирикутний стіл, який розміщується посередині вівтаря' [ЕСУМ 4, с. 566]; *катедра* (ГС, с. 25) 'посада єпископа' (гр. *kathedra* 'сидіння, стілець' [ЕСУМ 2, с. 407]); *органъ* (ГС, с. 27) 'духовний клавішний музичний інструмент, що використовується в католицьких богослужіннях' [ЕСУМ 4, с. 209].

Серед **предметів церковного вжитку** трапляються: *рызы* (АЖГУ 1635, с. 60) 'верхній священний одяг, круглий і без рукавів, із великим вирізом спереду' [ЕСУМ 5, с. 75]; *крѣ^{см.} золоту^у* (ГС, с. 60) (сучасне українське *хрест* виникло під впливом вимови і написання імені *Христос* з гр. *christos* [3, с. 134]), *кади^нница* (АЖГУ 1635, с. 60) 'ладан' [3, с. 134], *покривало великое ѿ^тд^рное* (АЖГУ 1635, с. 60).

У досліджуваних пам'ятках вживається багато **релігійно-культурних понять**. Серед них можемо виокремити: *православіи* (ГС, с. 8) (слово утворилося з основ прикметника *правъ* 'правильний, слухний, справедливий' та іменника 'слава' [ЕСУМ 4, с. 552]); *анафели* (ГС, с. 42) 'прокляття, відлучення від церкви' [ЕСУМ 1, с. 71]; *догматъ* (ГС, с. 8) 'основні положення віровчення' [ЕСУМ 2, с. 102]; *набоже^нства* (АЖГУ 1635, с. 96) 'богослужіння, релігія'. Наявне також слово *пророк* (ГС, с. 28) 'провісник, оракул', запозичене зі старослов'янської мови [ЕСУМ 4, с. 600].

Трапляються в пам'ятці й **назви церковних свят**: *тройчєскаго явленіа бж^ства на Иєрдани* (ГС, с. 44), *на дѣ^н свєтои покровы* (АЖГУ 1635, с. 63), *Пасха* (ГС, с. 37) 'іудейське свято на честь виходу з єгипетського рабства', *святки* (ГС, с. 32) 'праздники'.

У студійованих текстах наявні також назви релігійних книг. Серед них можемо назвати такі: *Быблєю* (АЖГУ 1635, с. 60) 'книга, що містить «Старий Завіт» й «Новий Завіт» – міфи й догмати християнської та іудейської релігій'; *єва^нгєлиє* (ГС, с. 22) 'перші чотири книги Нового Завіту, написані євангелістами

Матвієм, Марком, Лукою та Іоанном'; *устава*^x (ГС, с. 17) 'положення, закони'. У пам'ятці згадана також назва книги *нового завета* (ГС, с. 37).

У аналізованих текстах використовуються **штампи та фразеологізми церковного походження**. Найчастіше вживаються сталі вирази, утворені при допомозі слів *святый* та *божий*, напр.: *д□ху св□тому* (ГС, с. 6), *св□тго кр□щніа* (ГС, с. 14), *в писме св□то^m* (ГС, с. 21), *б□жеє нарожеⁿє* (ГС, с. 29), *слова бж□ї* (ГС, с. 22), *истиⁿную пра^dду б□жію* (ГС, с. 7) *божему закону* (ГС, с. 29), *ласки божеє* (ГС, с. 42), *боя³ни божеи* (АЖГУ 1635, с. 52) і тощо. Трапляються й поодинокі випадки вживання таких фразеологізмів як: *всетворитєⁿные руки* (ГС, с. 26), *Хр^cтовы^x страстей* (ГС, с. 35), *ц□рства нб^cного* (ГС, с. 14), *православной в□ре* (ГС, с. 15), *кровь сп□сителную* (ГС, с. 41) та інші.

На сьогодні до конфесійної лексики привернута інтенсивна увага української лінгвістики. Неоціненними джерелами виступають полемічний трактат «Ключ царства небесного» Герасима Смотрицького та актові книги (пам'ятки XVI – XVII ст.) в контексті дослідження конфесійної лексики. Дослідивши ці джерела, можна зробити висновок, що конфесійна лексика української мови має неоднорідне походження. Чітко простежується тенденція, що більшість термінів – латинські (*в□ра, д□ша* тощо) та грецькі запозичення (*єрєсь, гр□хъ* тощо).

Важливо наголосити, що лексика релігійно-церковної сфери творилася й на слов'янському мовному ґрунті (*православіє, пророк, тройца* та ін.).

Однак, у актових книгах Житомирського гродського уряду 1635 року конфесійна лексика трапляється рідше, ніж у книзі Г. Смотрицького.

Отже, більша частина конфесійної лексики української мови XVI – XVII ст. – це грецизми та латинізми. Була запозичена релігія, тому більшість лексем також запозичені. Як зазначено в етимологічних джерелах, переважно всі лексеми потрапили через посередництво старослов'янської мови (в часи Київської Русі) та польської (в XVI – XVII ст.) Основна тематична група – релігійно-культові поняття (майже 60% досліджуваних термінів належать

саме до цієї тематичної підгрупи). Більшість лексем конфесійного стилю використовуються в мові й нині (*єпископъ, цѣковъ, патрїах, благословити, грѣхъ, хрестиѣньство*), лише декілька з них відносяться до архаїзмів (*єресь, намѣсни^к бѣжій*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Загоруйко О. Я. Великий універсальний словник української мови. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 768 с.
2. Мойсієнко В. Передмова / Герасим Смотрицький. Ключ царства небесного / Уклад. В.М. Мойсієнко, В.В. Німчук. – Житомир: Полісся, 2005. – с. 93 – 118.
3. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1992. – 475 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. – К, 1999.
5. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2 т. – К., 1993.
6. Яременко В., Сліпущко О. Новий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Бусла. – К.: Аконіт, 1998.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

АЖГУ 1635	Акти Житомирського гродського уряду: 1635 р. / Підготував до видання В. М. Мойсієнко. – Житомир: ЖДУ, 2004. – 252с.
ГС	Герасим Смотрицький. Ключ царства небесного / Уклад. В.М. Мойсієнко, В.В. Німчук. – Житомир: Полісся, 2005. – 124 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука: В 7-ми т. – К.: Наукова думка, 1982 – 2006. – Т.1 – 5.